

15

گنج شایگان

یا

اوضاع اقتصادی ایران

باعتبار مخصوص آقای سید محمد علی جمال زاده

Tasfi No. :	330,955
	CEM.G
	4449

از سلسله انتشارات اداره «کاو»

در دارالسلطنة براین در چاپخانه کاونان بطبع رسید

۱ ۳ ۳ ۵

دیباجه

(که با کمال عجله نگارش یافته)
(و جادارد از هموطنانم معذرت بطلبم)

این کتاب* «گنج‌شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران» در اواخر نخستین جنگ جهانی که از ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ میلادی طول کشید در برلن تألیف یافته و در چاپخانه دولتی آلمان به زبان و خط فارسی بصورت مرغوبی بچاپ رسید. چنانکه شاید بدانید در آن موقع جمعی از وطن‌خواهان ایرانی بنام «کمیته ملیون ایرانی» در برلن گرد آمده بودند تا با کمک آلمان مملکتشان را از مظالم انگلیس و روس مصون بدارند. در همین سالهای اخیر يك دانشجوی باهمت دانشگاه تهران بنام پرویز صدری رساله (تز) دکتری خود را بدلالت استاد معظم خود آقای دکتر جواد شیخ‌الاسلامی درباره همین کمیته بصورت جامع و مستندی نوشته است و کسانی که

* در «رسم‌الخط» این دیباجه و نیز در متن اصلی کتاب دخل و تصرفی نشده است. (ناشر)

نام کتاب: گنج‌شایگان
نویسنده: سید محمدعلی جمالزاده
ناشر: کتاب تهران
تیراژ: ۷۰۰۰
چاپ اول در تهران
تاریخ انتشار: خرداد ۱۳۶۲
بهاء: ۳۸۵ ریال
حق چاپ محفوظ

طالب اطلاعات بیشتری باشند میتوانند بدان رساله مراجعه نمایند.

از جمله کارهای این کمیته که راقم این سطور هم افتخار عضویت آنرا داشت، گذشته از انتشار روزنامه «کاوه» یکی هم تألیف و چاپ و انتشار رسالجات و کتابهایی بود راجع به سیاست و ادبیات و اقتصاد و سایر مسائل مربوط به ایران.

کتاب «گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران» در سال ۱۳۳۵ هجری قمری در جزو سلسله انتشارات اداره «کاوه» در برلن در چاپخانه کاویانی که مع التأسف عمر کوتاهی داشت انتشار یافته است.

جمع‌آوری اطلاعات صحیح درباره اقتصاد ایران در آن موقع که جنگ عظیمی راهها را مسدود ساخته و روابط مقطوع و مراسله و مکاتبه و مسافرت و آوردن کتاب و رساله از خارج کار بسیار مشکل و بلکه غیرممکنی بود، کار مؤلف این کتاب را بسیار دشوار و خسته‌کننده ساخته بود ولی جوانی و علاقه که نام دیگرش عشق است مدد رسانید و توانستم کتاب «گنج شایگان» را (با همه نواقص و کمبودهای بسیار) در شانزده فصل و یک ضمیمه و ۴۶ جدول و ۶ نقشه جغرافیائی و اقتصادی و یک نقشه بزرگ جغرافیائی ایران در ۲۱۹ صفحه بزرگ بچاپ برسانم و نیز کوشیده‌ام که (هرچند حروفچین چاپخانه دولتی آلمان در برلن فارسی نمی‌دانست و حروف الفبا را با کمک ارقام و اعداد مورد استعمال قرار میداد) اغلاط چاپی در کتاب تا حد امکان کم باشد.

اکنون درست ۶۸ سال از تاریخ چاپ اول این کتاب میگذرد و با آنکه مورد توجه دانشمندان و دانشجویان ایرانی و غیر ایرانی در ایران و در خارج از ایران تا حدی قرار گرفته است دومین بار بچاپ نرسیده است و این خود شاید برساند که هموطنان ما در طول این مدت (یعنی در حقیقت دو ثلث قرن) بچه اندازه گرفتار اشکالات گوناگون و سرگرمیهای رنگارنگ بوده‌اند.

عمومی بچاپ رسید دولت امپراطوری آلمان هنوز مستقر بود و آلمانها نمیخواستند زیر بار بروند که مرغ پیروزی و ظفر دیگر بر شانه آنها نشسته است و برای توسعه دادن مناسبات خود با ایران خوابها میدیدند که شرح آن خود امروز شنیدنی و عبرت‌انگیز است. در نقشه خود گنج‌انیده بودند که روابط تجارتي و اقتصادی خود را با ایران از هر جهت (حتی کشیدن چند خط‌آهن دامنه‌دار از مغرب به مشرق) وسعت زیاد بدهند و لهذا کتاب «گنج شایگان» را مورد حسن استقبالی قرار دادند و ترجمه آنرا به زبان آلمانی لازم و مفید شمردند. يك جوان یهودی آلمانی بنام لچینسکی که بصرافت طبع زبان و خط فارسی را در برلن فراگرفته و در اداره روزنامه «کاوه» کار میکرد و حتی کتابچه‌ای به زبان آلمانی و با عنوان «ظرایف و لطایف ایرانی»^۱ (بیشتر از قصه‌های منسوب به ملانصرالدین معروف) در همان اوقات در برلن بچاپ رسانیده بود مأمور گردید که «گنج شایگان» را به آلمانی برگرداند. همت بلندی داشت و شب و روز گرم کار بود و با کمک مختصری از طرف مؤلف کتاب ترجمه را به پایان رسانید و تحویل داد.

دولت آلمان پسندید ولی لازم دانستند که ترجمه آلمانی را يك تن از اساتید علم اقتصاد مورد تجدید نظر قرار بدهد و اگر عیب و نقصی دارد اصلاح نماید. پرفسور فرانتس اوپنهایمر^۲ عالم علوم اقتصاد که دارای شهرت جهانی است در ازاء مبلغ ۷۰۰۰ مارک (در آن تاریخ مبلغ هنگفتی بنظر می‌آمد) این کار را بعهده شناخت و الحاق کماهو حقه انجام داد. کتاب بصورت علمی بهتری درآمد. در

1— "Persische Schnurren"

۲ Franz Oppenheimer استاد علوم اقتصاد ملی و مؤلف کتاب «سیستم علوم اجتماعی» در سه جلد که اولین بار در سالهای ۱۹۲۲ تا ۱۹۳۷ میلادی بچاپ رسیده است (و سال وفات او بر نگارنده معلوم نیست).

اینجا باید اعتراف نمایم که من هرچند از دانشگاه شهر دیژون (فرانسه) دیپلم علم حقوق دارم و بالضرور از شعبه علم اقتصاد هم بکلی بی‌خبر نبودم ولی قسمت اول تحصیلاتم در لوزان (سوئیس) شروع شد و در دانشگاه لوزان معلم علم اقتصاد ما یک استاد ایتالیائی بود که بعقیده قاصر من عمق را مانند گروهی از دانشمندان و ادبا و حتی عرفای خودمان در غموضت و پیچیدگی عبارت میدانست و هرچند واقعاً دانشمند بود ولی بزبانی تدریس میکرد که جوانانی چون مرا از علم اقتصاد مأیوس میساخت و عجباً که وقتی برای ادامه تحصیلاتم بحکم پاره‌ای ضروریات از لوزان به دیژون رفتم معلم علم اقتصاد در دانشگاه آن شهر کاملاً برخلاف معلم لوزان زبانی روشن و مطبوع داشت و نظر مرا درباره علم اقتصاد یکسره دگرگون ساخت.

پرفسور اوپنهایمر در ترتیب‌دادن ابواب و فصول کتاب تصرف عالمانه بجا آورد و مقدمه بسیار خوبی (بجای مقدمه تفتی‌زاده که چون با عقاید او موافق نبود، حذف آنرا بر خود جایز شمرد) بر کتاب افزود و نسخه برای رفتن به چاپخانه حاضر گردید ولی روزی از میدان جنگ آلمان و فرانسه اخبار بد رسید و معلوم شد امپراطور آلمان با آن همه سروصداها و ادعای جهانگیری از میدان جنگ فراراً به هلند رفته است یعنی همان کاری را کرده است که قبل از او و پس از او سرنوشت پادشاهان و سلاطین و شاهنشاهان زیادی بوده و هست. حکومت آلمان بدست یک حکومت سوسیالیستی افتاد که با احترام و تعارف عذر کمیته ملی ایرانیان را خواستند و قطع رابطه شد و ترجمه آلمانی «گنج شایگان» بچاپ نرسید و یک نسخه از آن که با ماشین تحریر نوشته شده است، تمام و کمال، در نزد نگارنده موجود است که فعلاً در میان امواج بیکران اوراق که از طالع و روزگارم پریشان‌تر است هر قدر جستجو کردم پیدا نشد ولی قطع و یقین دارم که موجود است و پیدا خواهد شد. آقای استاد دکتر احمد مهرداد چندی قبل از بنده این ترجمه آلمانی را خواستند تا در آلمان در نسخه‌های محدودی بچاپ برسانند

ولی نسخه آلمانی را نتوانستم در کتابخانه‌ام پیدا کنم (هرچند مطمئن هستم که موجود است و دارم) و اسباب خجالت و تأسفم گردید و اکنون مایه مسرت خاطریم است که متن فارسی آن در طهران ان‌شاءالله تعالی بصورت خوب و مرغوبی دوباره (چاپ دوم) انتشار خواهد یافت.

گمان میکنم که چاپ «گنج شایگان» در این موقع که انقلاب بزرگی زندگی ما ایرانیان را دارد بصورت دیگری که با توفیقات الهی ان‌شاءالله کاملاً در خیر و صلاح ملک و ملت ما خواهد بود درمی‌آورد، اصلاحات اقتصادی از اساسی‌ترین فصول اصلاحات و زندگی تازه و فرخنده ما خواهد بود و ازینرو میتوان پذیرفت که کتاب «گنج شایگان» ممکن است که کمک مؤثری بانجام این منظور و این برنامه ملی بنماید.

بودجه ایران در سال ۱۳۳۰-۱۳۳۱ هجری قمری یعنی ۷۳ سال پیش بطوری که در «گنج شایگان» در صفحه ۶۵ دیده میشود اجمالاً از قرار زیر بوده است:

جمع کل عایدات ۷۲۸٫۲۵۰٫۱۴۵ قران (یعنی قریب به ۱۴ میلیون و نیم تومان)

جمع کل مخارج ۹۲۸٫۱۵۰٫۱۴۵ قران (یعنی اندکی بیش از ۱۴ میلیون تومان)

باید دانست که برطبق جدولی که در صفحه ۱۷۷ از «گنج شایگان» درباره «نرخ مسکوکات ممالک خارجه نسبت به قران در سالهای جنگ عمومی اول» آمده است نرخ قران به لیره انگلیس در آغاز ۶۱ قران بوده و کم‌کم تنزل کرده و به ۴۲ ریال رسیده بود.

بودجه ایران در سالی که در فوق ذکر آن گذشت باآنکه نسبت بامروز بسیار ناچیز و حتی غیرقابل قبول بنظر می‌آید باز بیش از ۱۸ میلیون قران کسری داشته است.

اکنون با وجود انقلاب بزرگی که سال چهارم خود را طی میکنند بودجه ایران بجائی رسیده است که ابتدا قابل مقایسه با بودجه ۷۳ سال پیش نیست و با میلیاردها ریال سروکار پیدا کرده است و باید امیدوار بود که به‌هیچ‌وجه

صحبت از کسر بودجه هم بمیان نیاید و ان شاء الله نخواهد آمد.

من معتقدم که فقر و تهیدستی قسمت مهمی از مردم ایران (با بیسوادی و فساد و مداخلات ناحق بیگانگان در امور ایران) یکی از چهار مصیبت بزرگ و اساسی ایران و مردم ایران است و حتی فساد اخلاقی را زاده و نتیجه فقر و بیسوادی میدانم (هرچند که شوم‌ترین نمونه‌های فساد همیشه بزرگان و ثروتمندان و امرا و اعیان که امروز بنام مستکبرین خوانده میشوند بوده‌اند) و در این شکی نیست که اصلاحات اقتصادی که توزیع ثروت عادلانه‌تری هدف آنست محتاج به علم و تجربه و اطلاعات است و هرچند «گنج شایگان» موارد زمان حاضر نیست ولی نظر باینکه درباره رشته‌های گوناگون اقتصاد در ایران دارای اطلاعات مفیدی است بلاشک میتواند کمک به مسئولان امور امروز رساند و اطلاعات سودمندی را در باب گذشته که سرچشمه کیفیات اقتصادی امروز است در اختیار متصدیان امور بگذارد.

در همین «گنج شایگان» در جدول شماره ۴ راجع به: احصائیات راجع به جمعیت و مذهب اهل ایران (صفحات ۱۹۸ و ۱۹۹) می‌بینیم که بنا به ارقامی که اهل فن سرشماری و بر اساس اطلاعاتی که بدست آورده بودند و بی‌اساس نبوده است جمعیت نفوس ایران را در سالهایی چند از قرار زیر از ۴ میلیون و نیم تا قریب به ۹ میلیون و نیم داده‌اند بترتیب زیر:

سال ۱۲۸۵ هجری قمری	۴٬۰۰۰٫۰۰۰ نفر
سال ۱۳۰۲ هجری قمری	۷٫۶۵۰٫۰۰۰ نفر
سال ۱۳۰۶ هجری قمری	۶٫۰۰۰٫۰۰۰ نفر
سال ۱۳۰۹ هجری قمری	۸٫۰۵۵٫۰۰۰ نفر
سال ۱۳۱۵ هجری قمری	۹٫۰۰۰٫۰۰۰ نفر
سال ۱۳۱۷ هجری قمری	۹٫۳۳۲٫۰۰۰ نفر

امروز درباره نفوس در ایران صحبت از ۴۰ میلیون بگوش میرسد و شکی نیست که بقراری که علم آمار باثبات رسانیده است مستمراً و مرتباً از قرار هر هزار نفر اقلا

ده نفر هر سال به این عده افزوده خواهد شد. پس طولی نخواهد کشید که مملکت ما باید به ۵۰ میلیون آدم زنده از مرد و زن و پسر و دختر نان و آب و هزارها چیزهای دیگر بدهد و تمام این احتیاجات بدون سرمایه محال است که بتوان بدانها جواب داد. این کار هم در هر قدم احتیاج مبرم به علم و فن اقتصاد دارد با مراعات اصولی که تجربه استواری و درستی آنها را باثبات رسانیده است. اگر کتاب «گنج شایگان» بتواند کوچکترین کمکی باین مشکل عظیم که از پول و سرمایه و کار گذشته به علم و ایمان هم احتیاج کامل دارد برساند برای مؤلف این کتاب در این مرحله نهائی عمر مایه تسلیت خاطر و آسودگی خیال خواهد بود و برای بانیان چاپ دوم کتاب هم مایه مغفرت و خوشنامی فراهم خواهد ساخت. در اینجا بر خود فرض میدانم که از حضرت استادی آقای دکتر جواد شیخ الاسلامی دانشمند معظم و محقق دقیق مستند که یگانه عامل خیر در کار تجدید طبع این کتاب هستند و همچنین از ناشر کتاب («کتاب تهران») هم قلباً سپاسگزاری نمایم.

ژنو، ۲۵ اردیبه‌س‌ ۱۳۶۲ هجری

سید محمد علی میرزا